

УДК 321.34 (1917-1921)

Дурнов Є. С., доцент кафедри історії  
держави та права НАВС, к.ю.н.;  
Рябов О. А., здобувач НАВС

## Рушійні сили та особливості Української революції 1917-1921 років

В даній статті проаналізовано літературу щодо рушійних сил та особливостей Української революції 1917-1921 року. Також метою статті є спроба показати найсуттєвіші особливості революційних подій у зазначений період в загальнотеоретичному аспекті.

**Ключові слова:** революція, рушійні сили, суспільно-політичні та економічні відносини.

В данной статье проанализированы литературу по движущих сил и особенностях Украинской революции 1917-1921 года. Также целью статьи является попытка показать существенные особенности революционных событий в указанный период в общетеоретическом аспекте.

**Ключевые слова:** революция, движущие силы, общественно-политические и экономические отношения.

This article examines the literature on the driving forces and features of the Ukrainian Revolution 1917-1921 year. Also, the purpose of the paper is an attempt to show the most essential features of the revolutionary events in the period in general theoretical perspective.

**Key words:** revolution, driving forces, social, political and economic relations.

**Актуальність теми.** Як відомо, всі революції мають свої головні закономірності, які полягають у радикальній зміні існуючих суспільно-політичних та економічних відносин. В той же час кожна із революцій має свої притаманні лише їй особливості та ознаки. У цьому плані не є винятком і й Українська революція 1917-1921 років.

**Метою даної статті є** спроба показати найсуттєвіші особливості революційних подій у зазначений період в загальнотеоретичному аспекті.

**Виклад основного матеріалу.** Військова кампанія Російської імперії у 1917 році під час Першої світової війни суттєво відрізнялася від попередніх, оскільки проходила в складній політичній ситуації. У Росії одна за одною відбулося дві революції, — буржуазна та соціалістична, — змінювалися уряди і це дуже впливало на хід війни.

Трагедія українського народу в Першій світовій полягала в тому, що це була братовбивча війна. Перебуваючи у складі ворогуючих держав, українці воювали один проти одного. На початок війни в російській армії налічувалося 3,5 мільйонів українських солдат, а в австрійському війську служили 250 тисяч західних українців [1, с.9].

Одним із наслідків Першої світової війни стала перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції в 1917 році в Росії, якою було покладено край 300-річному монархічному режимові династії Романових. Революція розпочалася 23 лютого (8 березня н. ст.), коли соціалістичні партії організували в Петрограді демонстрацію. У наступні дні страйки і демонстрації стали масовими. До страйкарів-робітників приєднався 160-тисячний гарнізон російської столиці. Заворушення почалися також в тилкових гарнізонах і на фронті. 2 (15) березня цар Микола II зрікся влади.

Склалися сприятливі умови для піднесення національно-визвольного руху та вирішення соціальних проблем пригноблених народів. Мабуть, ніхто в Росії не сприйняв з такою радістю й ентузіазмом Лютневу революцію, як українці. І це цілком зрозуміло. Адже царизм щодо українського народу здійснював найінтенсивнішу асиміляцію, застосовуючи

усі форми утиску, експлуатації, обмеження політичних і національних прав.

Як відомо, соціальні чинники пов'язані з життям людей, з їх ставленням один до одного і до суспільства. Революційні перетворення завжди викликають соціальну напруженість, яка несе негативний вплив і на окрему людину, і на суспільство в цілому. З іншого боку, соціальна революція є найрадикальнішим засобом вирішення суспільних проблем. Це той випадок, коли наявні засоби і методи політичного управління себе вичерпали. Оскільки політика є концентрованим вираженням економіки, тобто вони тісно пов'язані, то владна верхівка завжди намагається вирішити економічні кризові прояви і негаразди насамперед політичними методами. Коли і це не дає очікуваних змін у суспільстві, тоді залишається останній засіб дії і надії – революція.

Революція не здійснюється «на замовлення» чи «за бажанням» партій або вождів. Для того, щоб вона відбулася, необхідні певні об'єктивні умови і суб'єктивні фактори. Сукупність об'єктивних умов (економічних, соціально-політичних та інших), які складаються незалежно від волі людей, призводять до виникнення революційної ситуації, основними ознаками якої, згідно марксистської теорії, є:

1. Криза влади, коли «верхи» вже не можуть управляти «по-старому», а «низи» вже не хочуть жити «по-старому».

2. Зростання, вище звичного, бідності, злиднів серед простого народу. Ознаками цього є загострення інфляційних процесів у економіці, фінансовій сфері, зростання цін на продукти, товари, послуги тощо.

3. Політизація суспільства, а саме: зростання активності трудового народу, виявлення непокори, спротив владі та носіям владних повноважень. У результаті відбувається «революцізація» народних мас [2, с.429].

Соціальну революцію завжди здійснюють широкі маси людей (класи, суспільні прошарки). Своїми діями вони й визначають її хід. Звідси є підстави стверджувати, що рушійною силою кожної соціальної революції є найбільш свідомі, передові й прогресивні на даний час класи чи верстви суспільства. Такими, для кожної із історичних епох у Росії були прогресивно налаштовані: аристократія, поміщики, буржуазія та пролетаріат (робітничий клас у союзі з біднішим селянством), які і здійснили відповідно феодальні, буржуазні та соціалістичні революції. В кожну історичну епоху вони рухали революційний процес.

При цьому не слід забувати, що кінцева мета революційних змін для кожного із суспільних класів чи груп, зазвичай, не співпадає, буває різною або й кардинально протилежною. Стосовно Російської імперії, то поміщики, скажімо, були зацікавлені у збереженні існуючого самодержавного ладу на чолі з царем, котрий був би захисником і гарантом їхнього феодального землеволодіння. Буржуазія виступала за його (самодержавство) повалення, бо існуючий кріпосницький устрій гальмував розвиток продуктивних сил і економічних капіталістичних відносин. Для робітників було важливим усупільнення капіталістично-буржуазної власності (фабрик, заводів, банків тощо). Це могло бути досягнуто лише за умови встановлення свого політичного панування – т.з. диктатури пролетаріату у союзі з найбільш бідним, пролетаризованим селянством. Селяни ж хотіли отримати у власність поміщицькі землі. Різновекторність суспільних цілей часто призводить до трагічних наслідків і до братовбивчого протистояння у ході революції.

Об'єктивні умови підштовхують населення до революційних дій, але сукупність об'єктивних умов, сама по собі, не призводить до соціальної революції, як і револю-

ційна ситуація ще не є революцією. Для того, щоб революція відбулася, необхідні й суб'єктивні фактори. Слід пам'ятати, що в історії нічого не відбувається поза діяльністю людей (певних колективів, груп, класів тощо). Той факт, що люди самі творять свою історію, має безпосереднє відношення і до соціальних революцій. Від того, якими конкретно будуть їхні дії, залежить успіх чи неуспіх революційного дійства, а це, в кінцевому рахунку, визначається тим: а) хто є суб'єктом історичного процесу, який із класів чи яка із політичних партій будуть втілювати у життя історичну необхідність; б) наскільки зрілими є суб'єкти історичного процесу, їхні свідомість, сили, енергія, готовність йти на самопожертви тощо.

Суб'єктивний фактор соціальної революції формується у процесі життєдіяльності суспільства, боротьби та розв'язання суперечностей між класами з приводу власності, володіння засобами виробництва та розподілу матеріальних благ і цінностей. Відображення у свідомості людей і усвідомлення ними об'єктивних умов цих явищ, потреби суспільного розвитку й призводять до об'єктивного спротиву владі та готовності рухати революційний процес. Цей комплекс дій сприяє формуванню суб'єктивного фактору революцій [2, с.430].

Щодо революції в Україні 1917-1921 років, то вона хоч виникла на фарватері російських буржуазно-демократичної та соціалістичної революцій, адже Україна була частиною Російської імперії, але відгалузилась і протікала дещо в іншому руслі. Поряд із соціально-економічними чинниками, які підштовхували трудящих до революційних виступів, тут був задіяний потужний національно-визвольний рух. На відміну від України в Росії національне питання більше турбувало більшовицьких політиків, ніж робітників і селян російської національності, т.з. «великоросів». Причина тут зрозуміла: вони не відчували на собі такого мовного і культурного гніту, як трудящі національних окраїн, котрі, до речі, склали понад 60% всього населення російської імперії. Національні потуги українства сформували навіть свій уряд у формі Центральної Ради, котрий був створений в результаті національно-визвольних домагань української інтелігенції і трудящих. Це складало найсуттєвішу рису Української революції, ускладнювало і драматизувало її успішний перебіг, котрий в кінцевому результаті закінчився невдачею. Про важливість національного фактора Української революції говорять багато дослідників.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні «Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000)», Л.І. Рябошапка зупиняється на поліетнічному факторі тогочасної України і шляхах вирішення етнонаціональних питань, які перед собою ставила Українська Центральна Рада. Так, на його думку, перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. у Росії активізувала демократизаційні процеси в Україні, привела до згуртування національних сил, завдяки чому на початку березня 1917 р. у Києві утворено Українську Центральну Раду (далі – УЦР). З огляду на невід'ємне право українського народу на самовизначення, а також реалії політичної ситуації в Росії, УЦР, що на початках функціонування мала лише статус міської громадської організації, поступово здобула загальне визнання різних елементів політичної системи, що фіксували з'їзди, конференції, численні збори, і активно розширювала свої повноваження. Вона перетворилася на провідника національно-визвольної боротьби всього українського народу, який виразно й однозначно демонстрував прагнення до створення суверенної держави.

Особливе місце періоду української революції посідає селянство. На початку ХХ

століття воно становило абсолютну більшість населення Російської імперії, до складу якої входила переважна більшість українських земель. Ця остання обставина значною мірою обумовила подальшу долю України. Заплутаність аграрних відносин та збереження феодальних пережитків в Російській імперії значною мірою зумовили той факт, що на початку ХХ століття аграрно-селянське питання було найбільш пекучим для суспільства. Спроби П.А. Століпіна розчистити шлях для розвитку високопродуктивного селянського господарства наштовхнулися на неприйняття цієї політики панівною верхівкою імперії і після його вбивства зійшли нанівець. Поразка революції 1905-1907 рр. та Перша світова війна тільки відклали вирішення цього питання та вкрай загостили його [3, с.4-5].

З огляду на те, що Росія була аграрною країною і в ній панували феодальні відносини, земельне питання в усі часи було головною невирішеною проблемою, навколо якої завжди точилася гостра політична боротьба. У ХІХ столітті головною метою своїх програм його проголошували народницькі революційні організації «Земля и воля», «Черный передел», які вбачали у селянстві головну рушійну силу майбутньої революції. На початку ХХ століття за вирішення аграрного питання взялася селянська партія соціалістів-революціонерів (есерів), яка домогалася шляхом експропріації поміщицьких земель наділення ними селянства. Легальні, контрольовані владою шляхи зняття існуючих аграрних протиріч запропонував і спробував вирішити вже згадуваний прем'єр-міністр Росії П.А. Століпін, проводячи після поразки революції 1905-1907 років т.з. «столипінську реформу». Реформа, зокрема, передбачала наділення селян землею без виведення їх зі складу сільської общини («відруби»); виділення селян із землею з общин («хутори»); масове переселення безземельних селян на сибірські, алтайські та далекосхідні землі, придатні для землеробства.

За задумом реформатора, формування суспільного прошарку дрібних земле-власників, середнього класу, мало б зняти суспільну напругу й унеможливити у подальшому революційні потрясіння, які спричиняло невдоволене селянство.

З притаманною їм рішучістю вирішували у ході революції 1917 року і земельне питання, й інші суспільні проблеми більшовики. На ІІ-му З'їзді Рад були проголошені прості й зрозумілі всім трудящим гасла: заводи – робітникам, земля – селянам, солдатам – закінчення війни, народам багатонаціональної Росії – право на самовизначення. Були прийняті й відповідні декрети – «Декрет про мир», «Декрет про землю» та інші. Слід зауважити, що на час виходу із підпілля у лютому 1917-го року партія більшовиків нараховувала лише 24 тис. членів, а партія есерів, яка відстоювала інтереси селян, – майже 800 тисяч (!). Але не зважаючи на це, селяни пішли не за есерами, а за більшовиками, котрі зуміли своєчасно втілити в життя есерівські лозунги щодо надання у приватну власність землі селянам. Більше того, у ході громадянської війни червоноармійці, основну масу яких складали селяни, відчайдушно боронили своє право на землю, перемагаючи професійні білогвардійські армії. У подальшому, як відомо, земля, що дісталась селянам у приватну власність, була усупільнена у вигляді «комун», «комнезамів», а потім у формі сумнозвісних колгоспів (колективна власність селян на землю) і радгоспів (державна власність на землю).

Отже, розглянуті нами чинники, характерні для революційної ситуації в Україні, – боротьба за землю і національне визволення, – були головною домінантою всіх перипетій революційної боротьби на наших землях.

У ході Української революції 1917–1921 рр. селянський рух розгорнувся з відк-

ритої боротьби за землю й еволюціонував через масовість і зростання свідомості його учасників до відстоювання української державності.

Після повалення в Російській імперії самодержавства українські селяни впроваджували в життя такі форми організації, як Селянські спілки, з'явилися численні ради селянських депутатів, кооперативні осередки, відкривалися «Просвіти». Однак, в переважній більшості, селянський рух мав стихійний характер. Особливо це проявилось у 1917 році, коли селянами рухала споконвічна боротьба за землю, інші інтереси тоді мали другорядне значення. А оскільки селянство в складі населення України як і в усій Російській імперії становило переважну більшість, то й аграрний характер революції проявлявся досить виразно.

**Висновок.** Підсумовуючи слід зазначити:

1. Поштовхом для революційних подій в Україні 1917-1921 роках стали буржуазно-демократична та соціалістична революції в Росії в лютому-жовтні 1917 року. Це дало можливість тогочасному українському суспільству шукати свої, особливі, шляхи вирішення існуючих політичних, національних та суспільно-політичних проблем. Ці пошуки суперечили більшовицьким сценаріям розвитку революції в Україні і призводили навіть до збройного спротиву.

2. В Українській революції на відміну від революційних подій в Росії надзвичайно гостро постало національне питання, адже трудящі України як і всіх національних окраїн Російської імперії зазнавали національного гніту з боку самодержавства.

3. Прикметною ознакою Української революції була гострота аграрного питання. На відміну від інших нечорноземних регіонів Росії, де земля не являла особливої цінності, українське селянство чітко трималося за свої багаті чорноземні наділи і воліли їх мати в приватній власності — володіти, користуватися і розпоряджатися ними. Жоден із урядів, які змінювали один одного щороку — УЦР (1917), Гетьманат Скоропадського (1918), Директорія (1919) — не зміг знайти остаточного вирішення цього питання, яке б задовольнило селянство. Це й призводило до постійних збройних протистоянь.

Тож, не випадково складності, протиріччя, драматичні перипетії Української революції актуальні й сьогодні, і привертають постійну увагу вітчизняних дослідників.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Реєнт О.П. Робітництво України і Центральна Рада. Історичні зошити. К. Поліграф, д-ія Ін-ту історії України АН України. — 1993. — 48с.
2. Філософія [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада ; ред. С. П. Щерба. — [5-е вид.]. — К. : Кондор, 2011. — 548 с. — Бібліогр. в кінці.
3. Ганжа О.І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). — К., 2000. — 208 с.

